

**1848-1849 թթ. խորվաթական ազգային պայքարի արձագանքը
արևմտահայ պարբերական մամուլում**

Ֆելիքս Մովսիսյան

DOI: <https://doi.org/10.58726/27382915-2023.2-79>

Հանգուցային բառեր. Ավստրիական կայսրություն, Հունգարիա, Խորվաթիա, ազգային պայքար, ինքնավարություն, Բ. Ելաչիչ, սահմանադրություն

Նախաբան

Ավստրիական կայսրության տիրապետության տակ գտնվող Խորվաթիայում 1830-1840 թթ. ծավալվեց իլլիրիզմ հասարակական-քաղաքական և մշակութային շարժումը, որի նպատակը «Մեծ Իլլիրիա» ստեղծելն էր: Իլլիրիզմի գաղափարախոսները շարժման մեջ տեսնում էին ոչ միայն խորվաթական ազգի գոյատևումն ու հարավսլավոնների տնտեսական և քաղաքական զարգացումը, այլև լուրջ հակակշիռ՝ հունգարական ազգայնամոլական մտահղացումների դեմ:

Սկզբնական շրջանում ավստրիական կայսրությունը իլլիրիստական շարժմանը մի փոքր աջակցություն ցույց տվեց՝ հուսալով նրա օգնությամբ թուլացնել հունգարական ընդդիմությունն ու ամրապնդել իր ազդեցությունը բալկանյան սլավոնների շրջանում: Բայց հունգարական հզորացող ազգային շարժումը կայսրությանը լրջորեն վախեցրեց, որը ստիպված եղավ արգելել նույնիսկ «իլլիր» հասկացություն գործածումը [48, 220-221]:

1848 թ. փետրվարի ֆրանսիական հեղափոխության հաղթանակի ազդեցության տակ մարտի 13-ին հեղափոխություն սկսվեց նաև Վիեննայում, որը լայն արձագանք գտավ բազմազգ Ավստրիական կայսրության բոլոր անկյուններում: Կայսրության ժողովուրդների հեղափոխական, ազգային-ազատագրական պայքարն ընթացավ հիմնականում «Ազատություն, հավասարություն, եղբայրություն» կարգախոսով [46, 420]: Պայքարի տարիներին Թուրքիայում լույս տեսնող «Արշալույս արարատյան» և «Հայաստան» թերթերը հանգամանորեն անդրադարձան խորվաթների ազգային շարժմանը: Նրանց դիրքորոշումը բացահայտելը կարևոր է հասարակական մտքի և պարբերական մամուլի պատմության համար:

«Արշալույս արարատյան» թերթը

1840 թ. սկսած Զմյուռնիայում լույս տեսած «Արշալույս արարատյան» քաղաքական, բանասիրական երկշաբաթաթերթի հրապարակմամբ հայության համար նոր կյանք սկսվեց: Հայ առաջին ազգային թերթը սկզբում իր հնարավորությունների սահմանում աղոտ լուսավորում էր հայոց աշխարհը, բայց «Ժամանակի ընթացքում հետզհետե պայծառացավ» և իրավամբ դարձավ «ճշմարիտ արշալույսը հայ լրագրության» [1, 52]:

Թերթի երկարամյա ու բազմաբոլոր խմբագիր Ղուկաս Պալազարյանը ժամանակի պահանջներին համապատասխան արձագանքում էր Եվրոպական երկրներում տեղի ունեցող քաղաքական կարևորագույն, երբեմն նույնիսկ

աննշան իրադարձություններին ու անցքերին: «Արշալույս արարատյանը» երկփեղկված դիրքորոշում ուներ ճնշվող ժողովուրդների ազգային և ազատագրական շարժումների նկատմամբ: Եվրոպական ժողովուրդներից իտալացիների ու հունգարների ազատագրական պայքարին «Արշալույս արարատյանը» վերաբերվում էր համակրանքով, իսկ մյուսների պայքարը լուսաբանում էր անկողմնակալ դիրքերից:

«Հայաստան» թերթը

1846-1852 թթ. Կ. Պոլսում լույս տեսած «Հայաստան» քաղաքական, ազգային և բանասիրական պարբերականը հայոց պատրիարքարանի պաշտոնաթերթն էր: Թերթը հիմնականում տպագրում էր ազգային լուրեր, գրական և բանասիրական նյութեր: «Հայաստանը» միաժամանակ կարևորում էր եվրոպական երկրներում ընթացող հեղափոխական և ազգային-ազատագրական շարժումները: Թերթի եվրոպական քաղաքական լուրերն առանձնապես «այնչափ հարուստ և ստուգապատում չեն» [1, 94] և հիմնականում ֆրանսերենից ու անգլերենից թարգմանություններ են: «Հայաստանի» խմբագիր Հովհանես Չամուռճյան-Տերոյենցը Օսմանյան «Բարեխնամ և մեծագոր տերության» և եվրոպական միապետական կարգերի պահպանման կողմնակից էր: Նրա համար արգահատելի էր ցանկացած պայքար, որը խախտում էր պետության անդորրը, նպատակ էր հետապնդում փոխել տիրող կարգերը: Նա քննադատում էր հեղափոխական և ազգային-ազատագրական ցանկացած շարժում, որոնց մասնակիցներին անվանում էր «խռովարարներ», իսկ պայքարի ելած ժողովրդին՝ «հովէ քշուած փետուր» [29]:

«Եվրոպա» շաբաթաթերթը

1847 թվականին Վիեննայի Մխիթարյանների հրատարակած «Եվրոպա» շաբաթաթերթը տարբերվում էր հայ մյուս պարբերականներից հստակ քաղաքական ուղղվածությամբ: Թերթի հրատարակման նախաձեռնող կուստանդնուպոլսեցի ամիրա Հակոբ Չելեպի Տյուզյանցը Մխիթարյաններին հորդորում էր քաղաքական հրապարակումները ներկայացնել առանց անտեղի ու ավելորդ ոգևորության, «ծանրությամբ, հանդարտությամբ, ընտրությամբ և կարելի եղածին չափ մաքուր ոճով» [1, 100]:

«Եվրոպայի» աշխատակիցները, առաջնորդվելով այս պատգամով, պարտավորվում էին հայ ընթերցողների ազնիվ մտածողությանը համապատասխան իրենց թերթում «ժամանակիս ամեն դեպքերը, մանավանդ ներկայիս Եվրոպայի խռովութիւնները, իրենց բնական՝ աղէկ կամ գէշ գունովը նկարել, որ ընթերցողները աղէկը տեսնեն ու հետևեն, գէշն իմանան ու փախչին: Այս ամեն դեպքերուն մեջ հավատարմությունն ու ճշմարտութիւնը միշտ մէզի նպատակ դրած ենք» [24, 112]:

Ղեկավարվելով այս մտայնությամբ՝ Մխիթարյան միաբանության լրագրողները թերթի յուրաքանչյուր համարում հանգամանորեն լուսաբանում են 1848-1849 թթ. Եվրոպական հեղափոխական, ազգային և ազատագրական շարժումները, այդ թվում՝ խորվաթական պայքարը:

Խորվաթական ազգային պայքարը

«Հայաստանը» մանրամասն պատմում է 1848 թ. մարտին Վիեննայում սկսված հեղափոխության մասին, որն, ի տարբերություն «Արշալույս արարախոսանի», անվանում է «խռովություն»: Թերթի կարծիքով՝ «խռովութեան կազմակերպիչները յառաջադիմութիւն ուզող մարդիկ էին», որոնք երկար ժամանակ պահանջում էին վերանայել գրաքննությունը և սահմանել տպագրության ազատություն [25]:

«Արշալույս արարատյանը» 1848 թ. մարտին Վիեննայում բռնկված հեղափոխությունը համարում է «մեծ և անակնուելի ապստամբություն»: Թերթի իրավացի դիտարկմամբ՝ Վիեննայի բնակիչների վրա «սաստիկ ներգործություն ըրած էին Փարիզի դյուցազնական դիպուածները» [2]: Կայսր Ֆերդինանդ I-ը խոստացավ բավարարել ժողովրդի պահանջները, տպագրության ազատություն շնորհեց, գրաքննության օրենքը վերացրեց: Նա խոստացավ սահմանադրական բարեփոխումներ իրականացնել, որոնք «Արշալույս արարատյանի» կարծիքով «անտարակույս Ավստրիայի տերութեան մէջ գտնուած ժողովրդոց յառաջադիմութեանը և բարօրութեանը բազմօք նպաստամատոյց պիտի ըլլան» [3]:

«Արշալույս արարատյանի» խմբագիր Դ. Պալդազարյանն այն կարծիքին էր, որ կանցլեր Կ. Մետտեռնիի պաշտոնանկությունը, գրաքննության վերացումը և Ֆերդինանդ I-ի խոստացած բարեփոխումները կնպաստեն բազմազգ կայսրության ժողովուրդների ինքնավարությանը, իրավունքների պաշտպանությանն ու առաջընթացին: Իրականում կայսերական Կամարիլիան, սահմանադրական բարեփոխումների խոստումներ տալով, փորձում էր հանգստացնել ժողովրդական հուզումներն ու օրեցօր ահագնացող հակաավստրիական ազգային շարժումները:

«Հայաստան» թերթը նկատում է, որ կայսրության դեմ առաջինն ըմբոստացած հունգարացիները ցանկանում են Ավստրիայից բաժանվել, «կատարելապես ինքնիշխան լինել, իրենց կառավարութիւնն ունենալ և իրենց օրենքներով կառավարվել» [26]:

Մինչ Վիեննայում հեղափոխություն սկսվելը՝ մարտի 3-ին, հունգարական սելմն ընդունեց 12 կետից բաղկացած ազգային ծրագիր: Այն նախատեսում էր ձևավորել հունգարական ինքնուրույն կառավարություն, հռչակել դեմոկրատական մի շարք արտոնություններ, Տրանսիլվանիան միավորել Հունգարիային, ամբողջովին իրեն ենթարկել Խորվաթիան, հունգարերենը հռչակել գործածական լեզու ամբողջ թագավորությունում: Դրա դեմ Հունգարական թագավորության մաս կազմող Խորվաթիայի Զագրեբ, Վարաժդին, Օսիկ քաղաքներում զանգվածային ելույթներ տեղի ունեցան, ստեղծվեցին ազգային զվարդիաններ և ուսանողական ակադեմիական լեգեոն: Ավստրիական արքունիքն, առաջնորդվելով «բաժանիր, որ տիրես» փորձված հնարքով, միմյանց դեմ տրամադրեց հունգարներին և խորվաթներին: Մարտի 23-ին Ֆերդինանդ I-ը գաղտնի Խորվաթիայի բան (կուսակալ) նշանակեց գրանիչարների գնդապետ Իոսիպ Ելաչիչին, որի գլխավորությամբ Խորվաթիան Հունգարական թագավորության համար սկսեց խաղալ Վանդեայի դերը [43, 108; 46, 420]:

Խորվաթական լիբերալների նախաձեռնությամբ մարտի 25-ին Չագրեբում կայացած ժողովրդական ժողովը՝ սկուպշինան, իլլիրիզմին մասնակիորեն համակրող Իոսիպ Ելաչիչին հռչակեց Խորվաթիայի բան, ով պետք է դառնար խորվաթների ինքնավարության մարմնավորումը և լուծեր ներքին խնդրները:

Սկուպշինան ընդունեց «Ժողովրդի պահանջը» անվանումով ազգային շարժման ծրագիր, որը նախատեսում էր մինչև մայիսի 1-ը հրավիրել խորվաթական սաբոր: Խնդիր էր դրվում Խորվաթիան, Սլովենիան միավորել Դալմաթիայի և Ռագվական սահմանի հետ, ստեղծել Դալմաթա-խորվաթա-սլավոնական եռամիասնական թագավորություն, սաբորի առաջ պատասխանատու խորվաթական կառավարություն, խորվաթերեն լեզվի գործածություն կառավարման մեջ, դպրոցում և եկեղեցում, հռչակել դեմոկրատական ազատություններ: «Ժողովրդի պահանջը» պատրաստականություն էր հայտնում համագործակցել Ավստրիական կայսրության հետ՝ վերջինիս կողմից խորվաթական հողերի միավորումը և նրա ներքին ինքնուրույնությունը ճանաչելու հիմքի վրա: Ապրիլի սկզբին Վիեննայում «Ժողովրդի պահանջը» հանձնվեց Ավստրիայի կայսրին: Նույն օրը Ֆերդինանդ I-ը բավարարեց հունգարների պահանջների մեծ մասը, իսկ հունգարական կառավարությունը սերբերի և խորվաթների ազգային ծրագրերի պահանջները մերժեց:

Հունգարական սեյմի որոշմամբ Խորվաթիան պետք է մտներ նոր Հունգարական թագավորության մեջ՝ ստանալով լայն ինքնավարություն, առաջին հերթին խորվաթերենի ազատ կիրառման հարցում: Բայց հունգարական կառավարությունը չզննաց այդ քայլին՝ պատճառաբանելով, որ ներկայումս կարևորը ընդհանուր քաղաքական խնդիրների լուծումն է և ոչ թե առանձին ազգերի պահանջները բավարարելը: Կառավարության անդամ Լայոշ Կոշուտը հայտարարեց, որ երկրի միասնության ամրապնդման համար անհրաժեշտ է, որ հասարակական կյանքի լեզուն դառնա հունգարերենը: Դա պատճառ դարձավ, որ սերբերն ու խորվաթները հակադրվեն հունգարական կառավարությանը [46, 420; 43, 107]: Նրանք տեղեկացնում են Ի. Ելաչիչի կուսակալ ընտրվելու մասին, որն առանձնապես չեն կարևորում: Հետագայում, երբ գենք վերցրած Ի. Ելաչիչը պայքար սկսեց, հայ պարբերականները միահամուռ նշում են, որ խորվաթների պայքարն ուղղված է հունգարական կառավարության դեմ:

Հունգարական կառավարությունը 1848 թ. ապրիլին Ի. Ելաչիչին մի քանի անգամ Պեշտ հրավիրեց: Նա մերժեց բանակցություններ վարելու առաջարկությունները և ապրիլի 19-ի շրջաբերականով արգելեց տեղական իշխանության մարմիններին ենթարկվել հունգարական կառավարության որոշումներին [46, 421]:

Ի. Ելաչիչը ոչ այնքան խորվաթական հայրենասեր էր, որքան ավստրիական զինվորական, ով նվիրված էր Վիեննայի արքունիքին ու պաշտպանում էր նրա շահերը: Բայց որպեսզի «չմեկուսանա և չկորցնի ազդեցությունը, հարկադրված էր աջակցություն փնտրել իլլիրիստական կուսակցության կողմից» [44, 123-124]:

«Հայաստանը» պատմում է հունգարական կառավարության դեմ խորվաթների պայքարելու հաստատականության և վճռականության մասին: Ըստ թերթի՝

Ի. Ելաչիչը հունգարացիներին տեղեկացրել է 50 հազար զորքով նրանց դեմ պատերազմելու որոշման մասին: Նա միաժամանակ իր հայրենակիցներին զգուշացրել է, որ բոլոր նրանք, ովքեր հունգարացիների հետ «միանալու կամք կցուցաբերեն», իսկույն «թշնամի և հայրենյաց մատնիչ» կհայտարարվեն ու մահապատժի կենթարկվեն: «Հայաստանի» կարծիքով՝ թեպետ խորվաթները ձգտում են անջատվել հունգարացիներից, սակայն «հաստատ մտքերնին դրած են Ավստրիայեն չազատվել» [27]:

1848 թ. մայիսի 15-16-ին Վիեննայում հեղափոխական նոր շարժումից վախեցած Տերզինանդ I-ը փախավ Բնսբրուկ: Խորվաթական կալվածատերերն ու բուժուազիան այս պարագայում նպատակահարմար գտան բացահայտ հանդես գալ Խորվաթիայի և Սլովենիայի ազգային իրավունքների իրականացման համար: Ի. Ելաչիչը մայիսի 18-ին առանց կայսեր նախնական համաձայնության, հրամանագիր արձակեց հունիսի 5-ին խորվաթական սաբորի ընտրություններ անցկացնելու մասին [47, 222; 46, 422]: Դա առաջ բերեց կայսեր դժգոհությունը: Նա Ի. Ելաչիչին հորդորեց բանակցությունների սկսել Հունգարիայի հետ, ով մայիսի 29-ին ընդունեց այդ մասին Լ. Բատտյանիի կառավարության առաջարկությունը:

«Արշալույս արարատյանի» դիտարկմամբ՝ Բնսբրուկում գտնվող կայսրը մտադրություն չունի Վիեննա վերադառնալ «մինչև որ ժողովրդեան ազատասիրական աշխույժ քիչ մը հանդարտի» [4]: Թերթն իրավացի է. կայսրը մտահոգված էր երկրում տիրող խռովահույզ վիճակը կարգավորելու հարցում և ձգտում էր ապստամբ խորվաթներին ու սերբերին հաշտեցնել հունգարացիների հետ:

«Հայաստանի» ունեցած տեղեկություններով՝ Ավստրիայի կայսեր հորեղբայրը՝ Բոհան արքիդուքը, հունգարացիներին և խորվաթներին հաշտեցնելու նպատակով «միջոտրդություն կուզե անել» և նրանց տեղեկացրել է, որ եթե չհաշտվեն, ապա կայսրը նրանց նկատմամբ զենք կկիրառի [28]: Ճիշտ տեղեկություններ տալով հունգարա-խորվաթական հակամարտությունը կարգավորելու ավստրիական արքունիքի մտադրության մասին՝ «Հայաստանը» չի կարողանում բացատրել խորվաթների նկատմամբ կայսրի վերաբերմունքի կտրուկ փոփոխությունը, մանավանդ Ի. Ելաչիչին պաշտոնանկ հայտարարելը:

Բանն այն է, որ 1848 թ. մայիսյան իրադարձություններից հետո խորվաթները կայսրի դիրքերը համարեցին թուլացած և սկսեցին աջակցություն փնտրել կայսրության կազմում ապրող սլավոնական ժողովուրդների ազգային շարժման մեջ: 1848 թ. ապրիլի 20-ին խորվաթ կալվածատեր և գրող Իվան Կուլկովիչ-Սակցինսկին մամուլում հանդես եկավ համասլավոնական համագումար հրավիրելու առաջարկությամբ:

Հունիսի 2-ին Պրահայում բացվեց համասլավոնական համագումար, որն անցավ Հաբսբուրգների արքայատոհմի նկատմամբ կոռեկտության և ավստրոսլավոնականության գաղափարների ներքո: Այն նախատեսում էր կայսրության վերածումը սահմանադրական միապետության, որն իրենից ներկայացնելու էր իրավահավասար ազգերի դաշնություն:

Կայսրական կամարիլիան ահաբերկված էր սլավոնական ժողովուրդների

մերձեցումով, խիստ մտահոգված էր նաև հունգարա-խորվաթական հակամարտության սրումով, որը հունգարացիներին հարկադրում էր ազգային բանակ ստեղծել: Ձգտելով թուլացնել սլավոնական ժողովուրդների մերձեցումը և խորվաթական ազգային շարժումը ենթարկել իրեն՝ Ֆերդինանդ I-ը Ի. Ելաչիչից պահանջեց անվերապահորեն ենթարկվել հունգարական կառավարությանը: Նա միաժամանակ սլովենացի գեներալ Յանոշ Գրաբովսկուն նշանակեց Խորվաթիայի, Սլովենիայի և Ռազմական սահմանի թագավորական կոմիսար: Կայսրը Ելաչիչից պահանջեց հետաձգել սաբորի հրավիրումը և ներկայանալ Ինսբրուկ հասունացած բոլոր հարցերը քննարկելու նպատակով: Բայց հունիսի 5-ին բացված խորվաթական սաբորը Ի. Ելաչիչին վերականգնեց Խորվաթիայի կուսակալի պաշտոնում, բռնապետական լիազորություններ տվեց և Խորվաթիան հայտարարեց Հունգարիայից անկախ: Ի պատասխան դրա՝ կայսրը հունիսի 10-ի հրովարտակով Ի. Ելաչիչին պաշտոնանկ արեց ու գրկեց զինվորական կոչումից [46, 422; 43, 110; 49, 382]:

Ֆերդինանդ I-ը փորձեց կարգավորել հունգարա-խորվաթական սրված հարաբերությունները և Ինսբրուկ հրավիրեց Ի. Ելաչիչին ու Լ. Բատոյանիին: Սակայն Ելաչիչը մտածված ուշ գնաց Ինսբրուկ, երբ սպասումից հոգնած Բատոյանին արդեն վերադարձել էր Պեշտ: Հակամարտող կողմերի միջև հաշտություն տեղի չունեցավ, ուստի կայսրը Ի. Ելաչիչին չվերականգնեց բանի պաշտոնում: Կայսրական կամարիլիան Ի. Ելաչիչի նկատմամբ երկակի դիրք բռնեց. կայսրը հունիսին նրան պաշտոնազրկեց, սակայն նրա եղբայրը՝ արքիդուքս Կարլ Ֆրանցը, Ի. Ելաչիչին խորհուրդ տվեց վերադառնալ Խորվաթիա և շարունակել պայքարը Հունգարիայի դեմ [43, 109-110; 45, 145-146]: 1848 թ. ամռանը հունգարա-խորվաթական հակամարտությունը գնալով խորացավ, կողմերը սկսեցին լրջորեն նախապատրաստվել պատերազմի:

«Հայաստանը» գրում է, որ թեև Իոհան արքիդուքսը ստանձնել է կողմերին հաշտեցնելու գործը, բայց առայժմ արդյունքի չի հասել, և հունգարացիների ու խորվաթների վեճը «օրեցօր կծանրանա»: Հունգարական կառավարության ղեկավարները ցանկանում են, որ խորվաթների ազգային ժողովը ցրվի, որովհետև օրինական ճանապարհով չի ընտրվել, և քանի դեռ այն գործում է, հաշտության մասին լսել անգամ չեն ուզում: Խորվաթներն էլ ցանկանում են, որպեսզի կայսրը վերանայի Ի. Ելաչիչին պաշտոնանկ անելու հունիսի 10-ի իր որոշումը, և խորվաթների ու սլավոնական երկրներում գտնվող գործը ենթարկվի Ավստրիայի ռազմական նախարարությանը: «Չի հասկացվիր,– գրում է «Հայաստանը»,– թե ինչ ճամբով ասոնք հանդարտություն պիտի գտնեն և հաշտվեն» [30]:

«Հայաստանը» անկողմնակալ պատմում է հուլիսին տեղի ունեցած կռիվներից մեկի մասին. խորվաթները գրոհել են հունգարական Ուզդին քաղաքի վրա և չկարողանալով այն գրավել՝ հրդեհել են 240 տուն: Ռազմական սահմանից ստացված լուրերով խորվաթները պատրաստվում են սահմանամերձ ութ վայրերում հարձակում ձեռնարկել հունգարացիների վրա [31]:

«Արշալույս արարատյանը» ցավով արձանագրում է, որ «Հունգարացոց և

խռուաթներուն մեջ եղած կռիվը դժբաղդությամբ դեռ չդադրեցավ» [6]: Թերթը սրանով ցանկանում է ընդգծել պատերազմի եղբայրասպան ու անիմաստ լինելը և ստացված տեղեկության հիման վրա գրում է, որ հունգարացիների և խորվաթների միջև եղած կռիվի առընչությամբ «մոտ օրերս կարգադրութիւն է տրվելու բարեկամական կերպով» [5]:

«Արշալույս արարատյանի» սպասելիքը չարդարացավ, և հաշտություն չկայացավ: Հուլիսի վերջին Վիեննայում կայացած հանդիպման ժամանակ Բ. Ելաչիչը հանդես եկավ ոչ այնքան խորվաթական ազգային խնդիրների, որքան ավստրիական կայսրության դիրքերից: Նա Հունգարիային հանդիմանում էր կայսրական միասնությունը քայքայելու մեջ և առաջարկում էր Լ. Բատտյանին ստանձնել Ավստրիայի պետական պարտքի մի մասը: Բ. Ելաչիչն առաջարկում էր հաշտության այնպիսի պայմաններ, որոնք փաստացի նշանակում էին Խորվաթիայի ինքնավարության և սերբական Վոյեվոդինայի ճանաչում: Լ. Բատտյանին չկարողացավ զրույցը տանել կոնկրետ հունգարա-խորվաթական հարաբերությունների շուրջը և կորցնելով համբերությունը՝ վրդովված բացականչեց. «Մինչ նոր հանդիպում Դրավայում»: (Այս գետը Հունգարիայի և Խորվաթիայի սահմանաբաժանն էր): Բ. Ելաչիչը պատասխանեց. «ավելի շուտ Դանուբում» [45, 146; 43, 148]:

Դա բացահայտ մարտահրավեր էր ու հակամարտությունը շարունակելու վճռականություն: 1848 թ. օգոստոսին Լ. Բատտյանին մի վերջին անգամ փորձեց խորվաթների հետ հակասությունը կարգավորել խաղաղ ճանապարհով և պատրաստ էր նրանց զիջումներ անել՝ ընդհուպ մինչև Խորվաթիայի լրիվ անջատումը, միայն թե խուսափի պատերազմից: Լ. Բատտյանին և Ֆ. Դեակը օգոստոսի 29-ին խնդրեցին Վիեննայի արքունիքին թույլ չտալ Բ. Ելաչիչի հարձակումը Հունգարիայի վրա, բայց աջակցություն չստացան [43, 159]:

1848 թ. օգոստոսի 23-ին Ֆերդինանդ I-ը կայսերական հրովարտակ հղեց Հունգարիայի ազգային ժողովին, որը «Արշալույս արարատյանի» դիտարկմամբ «սաստիկ ազդեցություն թողեց Պեշտում»: Կայսրը հայտարարում էր, որ Ստեֆան արքիդուքսի փոխարեն այսուհետև ինքը կկառավարի որպես Հունգարիայի թագավոր: Թերթը գրում է, որ առաջիկա իրադարձությունները ցույց կտան, թե արդյոք Հունգարիան «պիտի կարողանա պահել իր օրինավոր և ազատական կարգադրությունները» [7]:

«Հայաստանը» պատմում է օգոստոսի 28-29-ին հունգարացիների և խորվաթների միջև կայացած կռիվների մասին, որտեղ հունգարացի զինվորական Մեոթի «սոսկալի դավաճանությամբ խորվաթները հաղթեցին»: Հունգարացիներին գլխավորող ռազմական նախարար Լ. Մեսարոշը քիչ մնաց այս կովում գերի ընկնի: «Հայաստանը» նկատի ունի Հունգարական զորքի հրամանատար, գեներալ Ֆ. Բեխտոլդին, ով հարձակվելու հրամանը ձախողեց, որով նպաստեց խորվաթների հաղթանակին [43, 151-152]: Օգոստոսի 31-ին խորվաթական զորքերը գրավեցին Ֆիումեն: «Հայաստանն» ուշադրություն է դարձնում այն բանի վրա, որ քաղաքի բնակչությանն ուղղված խորվաթների ուղերձում Բ. Ելաչիչը առաջին անգամ ներկայացվում է որպես Խորվաթիայի թագավոր: Թերթը տարակուսանք է

հայտնում, որ Ավստրիայի կայսեր տիրապետության տակ գտնվող կուսակալին թագավոր են անվանում: Պարզ չէ, հռետորական հարց է տալիս «Հայաստանը», թե «խորվաթների ազգապետին թագավոր անվանելուն ինչպես կվերաբերվի Ավստրիայի կայսրը» [32]:

Օգոստոսի 31-ին կայսրը Հունգարիայի կառավարությունից պահանջեց անհապաղ դադարեցնել ռազմական նախապատրաստություններն ընդդեմ Բ. Ելաչիչի: Սեպտեմբերի 4-ին նա Բ. Ելաչիչին վերականգնեց բանի պաշտոնում, նշանակեց խորվաթական զինված ուժերի գլխավոր հրամանատար և կտրուկ ավելացրեց Խորվաթիային զենքի մատակարարումը [45, 147; 46, 425; 42, 167]:

Օգտվելով ավստրիական արքունիքի աջակցությունից՝ Բ. Ելաչիչը 1848 թ. սեպտեմբերի 7-ին պատերազմ հայտարարեց Հունգարիային, իսկ երեք օր անց անցավ Դրավան և ուղղություն վերցրեց դեպի Պեշտ:

Խորվաթական զորքի հարձակման կապակցությամբ «Արշալույս արարատյանը» կայսրությունում տիրող վիճակը գնահատում է բարդ, որովհետև տարբեր ազգությունների «խռովությունը և աղմուկը անպակաս է», իսկ հունգարացիների ու խորվաթների մեջ եղած կոռիվը «դժբաղդութեամբ դեռ չդադարեցավ» [6]:

Սեպտեմբերին հունգարական կառավարությունը բազմամարդ պատվիրակություն ուղարկեց Վիեննա՝ խնդրելով հաշտվել ու կասեցնել Բ. Ելաչիչի հարձակումը, սակայն կայսրը չբավարարեց նրանց խնդրանքը:

«Արշալույս արարատյանի» լրատվությամբ սեպտեմբերի 18-ին Վիեննա ժամանած Հունգարիայի ազգային ժողովի պատվիրակները ցանկացան խորվաթների և հունգարացիների «մեջ եղած վեճին վրայոք խոսել» Ավստրիայի ազգային ժողովում, բայց մեծում ստացան: Ժողովն ամենևին չցանկացավ ընդունել այս պատվիրակներին՝ պատճառաբանելով, թե այդպիսի լիազորություններ չունի, որ նրանց կարող է ընդունել միայն կայսրը: Թերթի կարծիքով հունգարացիները շատ դժգոհ մնացին կայսրից, որ «ամենևին սիրով չընդունեց իր ազգի աղերսագիրը և պատգամավորները» [8]:

«Հայաստան» և «Արշալույս արարատյան» պարբերականները, հանգամանորեն լուսաբանելով Ավստրիական կայսրության տիրապետության դեմ իտալական ժողովրդի ազատագրական պայքարը, անդրադառնում են դրան մասնակից դարձած խորվաթներին ու հունգարներին:

«Հայաստանը» տպագրում է Ջենովայի «Կուրիեր մերկանտիլե» լրագրի հոդվածը, որտեղ ասվում էր, որ ավստրիական բանակում ընդգրկված 11 հազար հունգարացիներն իտալացիների կողմից ամենուրեք «սիրով» են ընդունվում և «անոնց հետ եղբայր կըլլան»: Թերթը խորվաթներին անվանում է «խոզեր, ... աղտեղի անասուններ», որոնք անարգում և կոտորում էին իտալացի կանանց ու աղջիկներին: Նրանց դաժանությունն այն աստիճան անտանելի էր, որ Կ. Ռադեցկին հարկադրված եղավ խորվաթներին դուրս բերել Միլանից [36]:

Վիեննայի արքունիքին խորվաթների հավատարմության և նվիրվածության մասին թերթի լրատվությունը հիմքեր ուներ: Լոմբարդո-Վենետիկյան նահանգում իտալացիների դեմ կռվող ավստրիական զորքերի կազմում գտնվում էին նաև

խորվաթներ, որոնք անվերապահորեն կատարում էին ավստրիական զինվորական ղեկավարության հրամանները: Խորվաթների բան, գնդապետ Ի. Ելաչիչը մարտական մկրտությունն ստացել էր Իտալիայում՝ Կ. Ռադեցկու ենթակայության տակ: Նա Հաբսբուրգների արքայատոհմին նվիրված ու հավատարիմ անձնավորություն էր: Նրա բանակի կորիզը կազմող գրանիչարները նույնպես պատերազմական փորձ էին ձեռք բերել Իտալիայում [43, 108; 45, 143-144]:

«Արշալույս արարատյանի» լրատվությամբ Պեշտում մեծ պատրաստություններ են տեսնում խորվաթների հարձակմանը դիմակայելու համար, որոնք սեպտեմբերի 1-ին Ի. Ելաչիչի գլխավորությամբ 75 հազար զորքով մտան Հունգարիա և երեք ուղղությամբ առաջ են շարժվում: Հունգարական կանոնավոր զորքերը Ի. Ելաչիչի կողմն անցան, ուստի կառավարությունը որոշեց նոր զորք հավաքել [8]:

Հունգարական բանակում, իսկապես, դավաճանություն տեղի ունեցավ: Անդրդաճարյան հունգարական բանակի հրամանատար Ադամ Տելեկին հրաժարվեց պատերազմել Ի. Ելաչիչի դեմ, նահանջեց Բալատոն, որով խորվաթների համար ճանապարհ բացեց դեպի Պեշտ: Լ. Բատտյանին սեպտեմբերի 13-ին դիմեց անդրդաճարյան շրջանի բնակչությանը՝ կոչ անելով պայքարի ելնել թշնամու դեմ [43, 166; 45, 156]:

«Հայաստանը» գրում է, որ հունգարական կառավարությունը տրանսիլվանցիներին հրամայեց 15 գունդ նոր զորք հավաքագրել, որպեսզի օգնեն իրենց կռվելու խորվաթների դեմ: Այդ հրամանի դեմ ոտքի ելավ ամբողջ Տրանսիլվանիան, շատ արյունահեղություն տեղի ունեցավ հունգարական զորքերի և տրանսիլվանացիների միջև, հունգարական կառավարությունը հարկադրված եղավ իր «հրամանին գործադրությունը ետ՝ ձգել» [36]: «Արշալույս արարատյանի» դիտարկմամբ՝ Ի. Ելաչիչը թեև Ավստրիական կայսրության կողմից է հանդես գալիս, բայց, ինչպես երևում է, Վիեննայի արքունիքը «կատարեալ վստահություն չունի անոր հավատարմութեան վրա»: Թերթը պատահական չի համարում, որ զորքին հրաման տրվեց գնալ Իստրիա և անցնել կոմս Ադամ Տելեկիի հրամանատարության տակ [8]:

Ի. Ելաչիչի բանակի հիմնական ուժը կազմում էին Իտալիայում կռված գրանիչարների ջոկատները, իսկ գլխավոր շտաբը ղեկավարում էր ավստրիական հայտնի գեներալ Ֆլիգերը, պահեստի զորքերը՝ գեներալներ Կ. Ռոտը և Ֆիլիպպովիչը [43, 168; 45, 156]:

«Հայաստանի» և «Արշալույս արարատյանի» տեղեկություններով՝ Ի. Ելաչիչի բանակը սեպտեմբերին անարգել առաջ է շարժվում Հունգարիայի տարածքում: Այդ պայմաններում Ֆերդինանդ I-ը ընդունեց Ստեֆան արքիդքսի հրաժարականը և նրա փոխարեն արտակարգ լիազորություններ շնորհելով Պեշտ ուղարկեց կոմս Ֆ. Լամբերգին, որպեսզի «բարեկարգությունը և խաղաղությունը վերստին հաստատի այս դժբաղդ երկրին մեջ»: Սեպտեմբերի 28-ին՝ Պեշտի կամուրջն անցնելիս, Լ. Կոշուտի կողմից ուղղորդված ժողովուրդը կոմս Ֆ. Լամբերգին դաժանաբար սպանեց: Հոկտեմբերի 3-ին Ավստրիայի կայսրը Ի. Ելաչիչին

նշանակեց Հունգարիայում թագավորական կոմիսար և գլխավոր հրամանատար: Նա միաժամանակ արձակեց հունգարական սեյմն ու պատերազմական վիճակ հայտարարեց Հունգարիայում [9; 32]: Հայ պարբերականների տեղեկությունները հավաստի էին: Գեներալ Ֆ. Լամբերգն իրականում Պեշտ գնաց Ի. Ելաչիչին աջակցելու նպատակով: Հունգարական կառավարությունը կտրականապես հրաժարվեց ճանաչել նրան որպես ժամանակավոր տեղապահ ու Հունգարիայում գտնվող բոլոր զորքերի գլխավոր հրամանատար: Ֆ. Լամբերգի սպանության հաջորդ օրը Պակոզայի մոտ հունգարական բանակի գեներալ Յ. Մոզան Ի. Ելաչիչի նկատմամբ հաղթանակ տարավ, զինադադար կնքեց ու նրան հնարավորություն տվեց իր զորքով անցնել Ավստրիա [45, 159; 43, 175-179]:

«Արշալույս արարատյանը» պատմում է, որ 1848 թ. հոկտեմբերի 6-ին Վիեննայում «արյունահեղ կռիվներ ու խռովություններ տեղի ունեցան»: Ապստամբ ժողովուրդը թույլ չտվեց, որը լրացուցիչ զորք ուղարկվի հունգարացիների դեմ պատերազմելու համար, «շատ անկարգություններ գործեց», պաշտպանության նախարար Տ. Լատուրին «խիստ անգթությամբ սպանեցին ու մարմինը կախեցին»: Կայսրը կրկին մայրաքաղաքը լքեց ու կառավարությունը հանձնարարեց մայրաքաղաքում «խռովութեանց և անկարգութեանցը վախճան տալու հոգ տանին» [9]: Ստանալով հոկտեմբերի 6-ին Վիեննայում բռնկված ապստամբության լուրը՝ Ի. Ելաչիչն իր զորքով շտապեց այնտեղ: Ավստրիական խորհրդարանը լրջորեն անհանգստացավ Ի. Ելաչիչի զորքի դեպի Վիեննա արշավանքից և նրա մոտ պատգամավորություն ուղարկեց՝ իմանալու նրա հարձակման պատճառը [43, 184-185; 49, 392-393]:

«Հայաստանը» անհնար է համարում, որ Վիեննայի ապստամբները կարողանան դիմադրել Ի. Ելաչիչի, Ա. Վինդիշգրեցի ու Աուերսբերգի զորքերի գրոհներին, որովհետև քաղաքը բոլոր կողմերից անպաշտպան է և ամրություններ չունի: Թերթը մանրամասն պատմում է ապստամբներին Ի. Ելաչիչի ներկայացրած անձնատուր լինելու պայմանների և երեք գեներալների ջանքերով մայրաքաղաքում բռնկված ապստամբության ճնշման մասին: «Հայաստանը» «անհիմն չափազանցություն» է համարում տարածված լուրերն այն մասին, որ հունգարացիները հոկտեմբերի 11-ին հաղթել են խորվաթներին ու նրանց փախուստի մատնել [34; 34]:

«Արշալույս արարատյանի» պատմելով՝ 1848 թ. հոկտեմբերին ավստրիական բազմազգ միապետությունը հայտնվել է «խիստ վտանգավոր վիճակի մեջ», զանազան ազգություններ «կուզեն ազգային ազատ կառավարություն մը և մասնավոր սահմանադրություն մը ունենալ»: Թերթի դիտարկմամբ՝ այդ ազգերը միմյանց նկատմամբ, ինչպես նաև Ավստրիայի կայսեր «ազատական խոստմանց վրայ ամեննին վստահություն չունենալով յուրաքանչյուր ազգ առանձին կաշխատին գենքով ձեռք բերել իրենց ազատությունը: Ահա այս է արյունահեղ պատերազմաց և կռիվներուն բուն պատճառը... և տակավին չգիտցիր թե ինչ վախճան պիտի ունենան այս ահագին քաղաքական խռովությունները» [10]: «Արշալույս արարատյանի» կարծիքով՝ այդ պատճառով Ավստրիայի նահանգներն ու մայրաքա-

դաքը արյունահեղ կոիվների վայր են դարձել: Հոկտեմբերի 28-ին Վիեննայի ապստամբների դեմ իրենց գորքը դուրս բերեցին Ա. Վինդիշզեցը, Աուերսբերգը և խորվաթների կուսակալ Ի. Ելաչիչը: Նրանք մտան մայրաքաղաք, որտեղ «խիստ ծանր դեպքեր պատահեցան, ... ահագին արյունահեղություն ու կործանում եղավ»: Բազմաթիվ զոհերի գնով նրանք հոկտեմբերի 31-ին տիրեցին քաղաքին: Հունգարական մի բանակ փորձեց օգնության հասնել ապստամբ Վիեննային, բայց Ի. Ելաչիչը հարձակվեց նրանց վրա ու քշեց դեպի Հունգարիայի սահմանը» [11]:

Հայ պարբերականների լրատվությամբ՝ ապստամբության ճնշումից հետո Վիեննայից դեպի Պեշտ շարժվեցին Ա. Վինդիշզեցի, Աուերսբերգի և Ի. Ելաչիչի՝ ընդհանուր առմամբ մոտ 100 հազարանոց զորքերը: «Արշալույս արարատյանի» կարծիքով՝ չնայած հունգարացիները Լ. Կոշուտի գլխավորությամբ մեծամեծ պատրաստություններ են տեսնում, բայց դժվար թե կարողանան երկար ժամանակ դիմադրել ավստրիական զորքին [12]: Բայց, ինչպես երևում է, գրում է թերթը, «հունգարացիք... իրենց հայրենիքը պաշտպանելու համար վերջին ճգամբ պիտի պատերազմին կայսերական զորացր հետ» [14]:

«Հայաստանը» և «Արշալույս արարատյանը» բազմիցս ընդգծում են, որ Հունգարիայի դեմ պայքարում խորվաթների կուսակալ Ի. Ելաչիչը վայելում է Ավստրիայի կայսեր հովանավորությունն ու բարեհաճ վերաբերմունքը: Նրանք գրում են, որ Ռուսաց կայսր Նիկոլայ I-ը Վիեննայի ապստամբության ճնշումից հետո կայսրությանը մատուցած ծառայության համար Ի. Ելաչիչին պարգևատել է Սուրբ Վլադիմիրի մեծ խաչով [13; 37]:

Ավստրիայի կայսրը նույնպես գնահատեց Ի. Ելաչիչի դերը Վիեննայի ապստամբության ճնշման գործում ցուցաբերած ջանքերի համար և նոյեմբերի 24-ի հրամանագրով նրան պարգևատրեց: Միաժամանակ կայսրը խորվաթական բանակը ռազմական տեսանկյունից իրեն ենթարկելու և Ա. Վինդիշզեցից կախվածության մեջ պահելու նպատակով Ի. Ելաչիչին նշանակեց ավստրիական կայսրության բոլոր զորքերի հրամանատար, բացառությամբ Իտալիայում գտնվող զորքերի: Դրանով նա Խորվաթիայի կուսակալին իջեցրեց ավստրիական շարքային գեներալի մակարդակի:

«Հայաստանը» և «Արշալույս արարատյանն» անդրադառնում են 1848 թ. դեկտեմբերի 2-ին Ֆերդինանդ I-ի գահից հրաժարվելուն և Ֆրանց Իոսիֆի՝ գահը ժառանգելուն: «Հայաստանն» ամբողջությամբ տպագրում է նրանց հայտարարությունները և խորհրդարանի նիստում կանցլեր Ֆ. Շվարցենբերգի ճառը: Նա հայտարարեց, որ հունգարացիների դեմ ոտքի ելած «ազգերի վախճանն է միապետությունը ամբողջ պահել... ու իրենց ազգայնությունն ապահովել»: Քանի որ Հունգարիայի հետ հաշտություն կնքելու խորվաթների բոլոր փորձերն արդյունք չտվեցին, ուստի Ավստրիական կայսրությունը պարտավոր է հնարավոր բոլոր միջոցներով օգնել նրանց, որպեսզի հունգարների «բռնավորությունը զենքով զսպուի ու անանկով ներքին խաղաղություն հաստատուի»: Չցանկանալով մեկնաբանել Ֆ. Շվարցենբերգի ճառը, «Հայաստանը» գրում է, որ նրա հայտարարություններից կարելի է կռահել «կառավարության միտքը՝ տերության այլ և այլ

ազգերուն գատ սահմանադրություն ու գատ խորհրդանոց չտալ» [37]:

Դեկտեմբերի 2-ի կայսրավոխությունից հետո Ֆրանց-Իոսիֆը, ձգտելով իր կողմը գրավել Խորվաթիայի ընդդիմադիր շրջաններին, բավարարեց նրանց սաբորի ոչ էական մի քանի պահանջները: Նա բարոն Ֆ. Կուլմերին նշանակեց անպորտֆել նախարար, որը պիտի պաշտոնական միջնորդի դեր խաղար կայսերական արքունիքի և խորվաթական իշխանությունների միջև, իսկ Բ. Ելաչիչին նշանակեց Ռիեկայի և Դավաթիայի նահանգապետ: Խորվաթական բուրժուական գործիչները երիտասարդ կայսրի այս նշանակումը դիտում էին որպես իրենց ինքնավարության ձեռք բերման և հարավսլավոնական հողերի քաղաքական միավորման կարևոր նախապայման [46, 437]:

Բ. Ելաչիչի նշանակմանն առանց դիրքորոշում դրսևորելու անդրադառնում են «Արշալույս արարատյանը» և «Հայաստանը»: 1849 թ. սկզբին Հունգարիայում տարած հաղթանակներն ու Պեշտի գրավումը կայսերական արքունիքին հնարավորություն տվեցին հավատալ սեփական ուժերին և վերացնել խորվաթներին արված զիջումները: «Արշալույս արարատյանը» գրում է, որ Հունգարիայից ստացված լուրերը «ձախտող են ավստրիացիների համար», քանզի հունգարացիները մի քանի անգամ նրանց հաղթել են: Բացի այդ, լուրեր են ստացվում, որ Խորվաթիայում ապստամբություն է ծագել ավստրիական կառավարության դեմ, որի պատճառով մայրաքաղաք Ակրամը պաշարման վիճակի մեջ է դրվել: Իտալիայում շարունակվում են ժողովրդական հուզումները: Եթե Ավստրիական կայսրությունը չկարողանա այս ապստամբությունները ճնշել, ապա ռուսաց վեհափառ կայսրը Գալիցիայի և Տրանսիլվանիայի սահմանին գտնվող իր գորքերին կհրամայի օգնության հասնել ավստրիացիներին [15]:

1849 թ. սկզբին «Հայաստանը» սկսեց խմբագրել լիբերալ հայացքներ ունեցող Մկրտիչ Աղաթոնը, ով թերթի հրապարակումներում որոշակիորեն փոխեց Ավստրիական կայսրության ժողովուրդների ազգային շարժումների նկատմամբ Հ. Չամուռճյան-Տերոյենցի խիստ պահպանողական դիրքորոշումը: Նա չխուսափեց համակրանք դրսևորել հունգարացիների ազատագրական պայքարի նկատմամբ և լոյալ դիրքերից գնահատել խորվաթների ազգային շարժումը: «Հայաստանը» 1849 թ. սկզբին պատերազմական գործողությունների մասին Հունգարիայից ստացված լուրերը համարում է «ուրախառիթ լուրեր» ավստրիացիների համար, քանի որ հունգարացիները, շատ անգամ հաղթանակ տանելով, հաջողությունը ձեռքից բաց են թողնում [39]: Թերթը միաժամանակ հանգում է այն հետևության, որ «խռույթները իրենց առաջքի եռանդով չեն պատերազմի, կերևայ, որ պատճառով մը պաղած են կայսրին» [40]:

Մկրտիչ Աղաթոնը տեղյակ էր, որ Ավստրիայի նախկին կայսրի շնորհած սահմանադրությունը նոր կայսրը նախատեսում է «կատարելագործելով մոտ օրերս հրապարակել» և խորհրդարանը ցրել:

Ֆրանց Իոսիֆը 1849 թ. մարտի 4-ին կայսերական սահմանադրություն շնորհեց, որը լուրջ հարված հասցրեց ազգային շարժմանը Խորվաթիայում:

«Հայաստանը» և «Արշալույս արարատյանը», անդրադառնալով ավստրիա-

կան սահմանադրությանը, իրավացիորեն նշում են, որ նրանով Խորվաթիան առանձնանում է Հունգարիայից: «Արշալույս արարատյանը» միաժամանակ ընդգծում է խորվաթների դժգոհությունը կայսերական սահմանադրությունից, որի պատճառով նրանք հունգարացիների հետ «միանալու վրա են»: Եթե այս լուրը ճիշտ է, շարունակում է թերթը, ապա դրանից «մեծ վնաս կարող է» առաջ գալ Ավստրիայի համար: Ստույգն այն է, որ խորվաթները «մեծ դժգոհություն» ունեն ներկայիս ավստրիական կառավարությունից, որն իրենց կարծիքով շարունակում է Կ. Մետտեռնիխի քաղաքականությունը: Թերթը գրում է. «Խռուստները մասնավոր արտոնություններ և ազատություններ կսպասեն կառավարությունից, ըստ որում, այս վերջի վտանգավոր պարագաներուն մեջ իրենք էին, որ ավստրիական պետությունը ազատեցին, սակայն իրենց ակնկալությունը անհիմն ելլելով, դժգոհություննին և գանգատնին օրըստօրե կշատանան» [16]:

«Արշալույս արարատյանը» ճիշտ է նկատում խորվաթների դժգոհությունը կայսերական սահմանադրությունից: Խորվաթական սաբորին թույլատրվեց բանակցություններ սկսել Դալմաթիայի հետ երկու նահանգների միավորման կապակցությամբ: Սահմանադրությունն ամրապնդեց Հաբսբուրգների գերիշխանությունը, կայսրությունը հռչակեց «միասնական ու անբաժան» և պահպանեց հարավսլավոնական հողերի մասնատվածությունը: Սահմանադրությունը փաստացի հարավսլավոնական հողերին զրկում էր միավորվելու հնարավորությունից, ուստի Բանական վեչեն 1849 թ. օգոստոսի 4-ին հրաժարվեց հաստատել այն:

Սահմանադրությունը պառակտում մտցրեց խորվաթական բուրժուա-կալվաճատիական շրջաններում, որի մի մասը բացահայտ էտ կանգնեց ազգային պայքարից ու անցավ կայսրության կողմը: Լիբերալ և բուրժուա-դեմոկրատական խավի որոշ ներկայացուցիչներ թեքվեցին դեպի հունգարական կառավարությունը՝ նրանում տեսնելով որոշակի հակակշիռ Հաբսբուրգների կենտրոնացման քաղաքականության դեմ [46, 439-440]:

Սահմանադրության շնորհումից հետո հունգարա-խորվաթական զինված ընդհարումները պակասեցին: Հակամարտող կողմերն ավելի շատ զբաղված էին արքունիքի և միմյանց հետ իրենց հետագա հարաբերությունները ճշտելով: 1849 թ. հունիսի սկզբին Բելգրադում խորվաթական բուրժուական գործիչ Դրագայլո Կուշլանը բանակցություններ վարեց Հունգարիայի արտաքին գործերի նախարարության ներկայացուցիչ Դյուլա Անդրաշի հետ: Նրանք համաձայնվեցին Ավստրիայի դեմ պատերազմում միմյանց օգնել, պայմանով, որ հունգարական կառավարությունը ճանաչի խորվաթների ազգային-քաղաքական ազատ զարգացման իրավունքը [46, 440]:

Դ. Անդրաշին հունգարական կառավարությանը համոզում էր գնալ այդպիսի զիջման, որից, հուգարացիների հաղթանակի դեպքում, ցանկացած պահի կարելի էր հրաժարվել: Բայց Հունգարիայի արտգործնախարար Կազիմիր Բատայանին չընդունեց այդ առաջարկությունը [45, 171]:

«Հայաստանի» լրատվությամբ՝ Ի. Ելաչիչի գլխավորած խորվաթական զորքը

1849 թ. մայիսի 7-ին Ակրամում հունգարացիների կողմից «ջարդ ուտելով պարտավորվել է ետ քաշվել» [41]:

«Արշալույս արարատյանի» տեղեկատվությամբ խորվաթների շրջանում «անհանգստությունը կշարունակվի միշտ», նրանք ապստամբել են ու Ի. Ելաչիչին հարկադրել, որպեսզի իրենց հայրենիք վերադարձնի, «որ նոր պաշտպանել կուզեն»: Ի. Ելաչիչը զիջել է ու զորքը դեպի հարավ շարժել [17]: Նա հունիսի 7-ին Քափսի մոտ հաղթանակ տարավ հունգարական զեներավ Մ. Պերցելի նկատմամբ, նրա առաջապահ զորագունդը «ցիրուցան արեց» և հունիսի 12-ին առանց արգելքի մտավ Նայսաց: Շարունակելով հաղթարշավը՝ Ի. Ելաչիչը 1849 թ. հունիսի 21-ին գրավեց Գուլան, իսկ հաջորդ օրը՝ Ջոմբորը: Հուլիսի 7-ին նա հունգարացիների նկատմամբ հաղթանակ տարավ Թերեզիանուպոլսի մոտ և շարժվեց դեպի Դիդլ:

«Արշալույս արարատյանի» լրատվությամբ Ի. Ելաչիչը հունիսի 26-ին հունգարացիների հետ ընդհարում ունեցավ Օպեքսի շրջանում, որտեղ հունգարացիները շատ կորուստներ ունեցան [18]:

Մի քանի օր անց Ի. Ելաչիչը Վերբասի և Շեգեշի շրջանում անհաջողության մատնվեց պարտություն կրելով Բեմից և նահանջեց Կիշ-Կեր: «Հայաստանի» լրատվությամբ հուլիսի 30-ին Ի. Ելաչիչը Կամենիցի տակ հունգարացիների հետ կռվելիս քիչ մնաց գերի ընկներ [42]:

«Արշալույս արարատյանը» Բելգրադից ստացված լուրերով հայտնում է, որ Ի. Ելաչիչի գունդը «դժվար դիրքի մեջ կգտնվի»: Այս լուրն, ըստ թերթի, հաստատման կարիք ունի: Թերթը հավաստի է համարում Վիեննայից ստացված լուրը, ըստ որի՝ Ավստրիայի կայսրը Ի. Ելաչիչին նշանակել է Սլովենիայի զորքերի ընդհանուր հրամանատար [19]:

«Արշալույս արարատյանի» լրատվությամբ Հայնաուն և Ելաչիչը, «մեծ հաղթություններ» տանելով հունգարացիների նկատմամբ Դանուբի և Տիսսայի շրջանում, նրանց հալածել և դեպի Օրավիկա լեռներն են քշել [20]:

Այստեղ հունգարական բանակը ծանր պարտություն կրեց, որից հետո հաջորդեցին Արադի և Մուկաչևոյի բերդերի անձնատուր լինելը: «Արշալույս արարատյանը» գրում է, որ Ավստրիայի ու Ռուսաստանի կայսրի տարած հաղթանակների արդյունքում հունգարացիները պատերազմը տանուլ տվեցին, «ամեն բան լմնացած է» [21]:

Հունգարիայի նկատմամբ տարած հաղթանակում որոշակի դերակատարում ունեցավ նաև խորվաթական զորքը: Բայց հաղթանակի դափնիները բաժին ընկան ոչ թե խորվաթներին, այլ նրանց նախկին կուսակալ, ավստրիական բանակի զեներավ Ի. Ելաչիչին: Նա ավստրիական արքունիքի համար վաղուց ցանկալի մարդ էր, որին կայսրը հունգարացիների պայքարը ճնշելուց հետո շնորհի արեց և Վիեննա հրավիրեց ավստրիական զեներալներ Կ. Ռադեցկու և Հայնաունի հետ միասին:

«Արշալույս արարատյանը» պատմում է 1849 թ. սեպտեմբերի 23-ին Վիեննայի կայսերական պալատի մեծ սրահում «երևելի զոորապետերի» պատվին կայացած հանդիսավոր ընդունելության մասին: Թերթը նշում է, որ նրանց հետ

տեսակցելու նպատակով Վիեննա էին եկել անգամ կայսրի ծնողները [22; 23]:

Հունգարական ազգային-ազատագրական պայքարի պարտությունից հետո խորվաթական ազգային ժողովը ճանաչեց ավստրիական կայսերական սահմանադրությունը, որով 1848 թ. մարտի բոլոր ձեռքբերումները վերացան: Մամուլը դրվեց գրաքննության տակ, փակվեցին մի շարք դեմոկրատական թերթեր, փոխվեցին վարչական կառավարումը և դատավարության համակարգը: Գործադիր իշխանությունը հանձնվեց կառավարությանը՝ ի դեմս կուսակալի: Ընդառաջելով Ի. Ելաչիչի բազմաթիվ խնդրանքներին՝ 1850 թ. ապրիլին Ֆրանց Բոսիֆը վավերացրեց խորվաթական սաբորի 1848 թ. մի քանի որոշումները: Կայսրը հաստատեց Խորվաթիայի, Սլովենիայի և Պրիմորյայի քաղաքական անկախությունը Հունգարիայից, թույլատրեց այս նահանգներում խորվաթերենը գործածել որպես պաշտոնական լեզու:

Եզրակացություն

«Արշալույս արարտյան» և «Հայաստան» թերթերը, անկողմնակալ դիրքերից լուսաբանելով 1848-1849 թթ. խորվաթական ազգային պայքարը, ճիշտ են ընկալում, որ այն ուղղված է Հունգարական թագավորության դեմ և նպատակ է հետապնդում ձեռք բերել ազգային ինքնավարություն: Նրանք ընդգծում են, որ Խորվաթիայի կուսակալ (բան) Ի. Ելաչիչը ծառայում է Ավստրիական կայսրությանը և իր պայքարով նպաստում է հունգարացիների դեմ Վիեննայի արքունիքի տարած հաղթանակին:

DOI: <https://doi.org/10.58726/27382915-2023.2-79>

Գրականություն

1. Գալեմբեարեան Գ., Պատմութիւն հայ լրագրութեան, Վիեննա, 1893:
2. «Արշալույս արարտյան», 1848, 19 մարտի, N 307:
3. «Արշալույս արարտյան», 1848, 2 ապրիլ, N 308:
4. «Արշալույս արարտյան», 1848, 11 հունիսի, N 313:
5. «Արշալույս արարտյան», 1848, 20 օգոստոսի, թիվ 318:
6. «Արշալույս արարտյան», 1848, 3 սեպտեմբերի, N 319:
7. «Արշալույս արարտյան», 1848, 17 սեպտեմբեր, N 320:
8. «Արշալույս արարտյան», 1848, 1 հոկտեմբերի, թիվ 321:
9. «Արշալույս արարտյան», 1848, 15 հոկտեմբերի, N 322:
10. «Արշալույս արարտյան», 1848, 29 հոկտեմբերի, N 323:
11. «Արշալույս արարտյան», 1848, 12 նոյեմբերի, N 324:
12. «Արշալույս արարտյան», 1848, 26 նոյեմբերի, N 325:
13. Արշալույս արարտյան», 1848, 10 դեկտեմբերի, N 326,
14. «Արշալույս արարտյան», 1848, 24 դեկտեմբերի, N 327:
15. «Արշալույս արարտյան», 1849, 4 մարտի, N 332:
16. «Արշալույս արարտյան», 1849, 29 ապրիլի, թիվ 336:

17. Արշալույս արարատյան», 1849, 13 մայիսի, թիվ 337:
18. «Արշալույս արարատյան», 1849, 8 հունիսի, թիվ 341:
19. «Արշալույս արարատյան», 1849, 5 օգոստոսի, թիվ 343:
20. «Արշալույս արարատյան», 1849, 19 օգոստոսի, թիվ 344:
21. «Արշալույս արարատյան», 1849, 2 սեպտեմբերի, N 345:
22. «Արշալույս արարատյան», 1849, 16 սեպտեմբերի, N 345:
23. «Արշալույս արարատյան», 1849, 30 սեպտեմբերի, N 346:
24. «Եվրոպա», 1848, 27 հունիսի, № 26, էջ 112:
25. «Հայաստան», 1848, 20 մարտի, N 91:
26. «Հայաստան», 1848, 27 մարտի, N 92:
27. «Հայաստան», 1848, 5 հունիսի, N 102:
28. «Հայաստան», 1848, 24 հունիսի, N 313:
29. «Հայաստան», 1848, 3 հուլիսի, N 106:
30. «Հայաստան», 1848, 14 օգոստոսի, N 112:
31. «Հայաստան», 1848, 11 սեպտեմբերի, N 116:
32. «Հայաստան», 1848, 9 հոկտեմբերի, N 120:
33. «Հայաստան», 1848, 16 հոկտեմբերի:
34. «Հայաստան», 1848, 23 հոկտեմբերի, N 122,
35. «Հայաստան», 1848, 6 նոյեմբերի, N 124:
36. «Հայաստան», 1848, 13 նոյեմբերի, N 125:
37. «Հայաստան», 1848, 11 դեկտեմբեր, N 129:
38. «Հայաստան», 1848, 18 դեկտեմբերի, N 130:
39. «Հայաստան», 1849, 19 փետրվար, N 139:
40. «Հայաստան», 1849, 26 փետրվարի, N 140:
41. «Հայաստան», 1849, 21 մայիսի, N 152:
42. «Հայաստան», 1849, 13 օգոստոս, N 167:
43. Авербух Р.А. Революция и национально освободительная борьба в Венгрии (1848 и 1849), Москва, «Наука», 1965.
44. История XIX века, том 5. Под ред. Лависса и Рамбо, Государственное социально-экономическое издание, Москва, 1938.
45. История Венгрии, том II. Ред. кол. Т. М. Исламов и другие. Москва, «Наука», 1972.
46. История Югославии, том 1. Ред. кол. Ю. В. Бромлей и другие. Издательство АН СССР, Москва, 1963.
47. История южных и западных славян. Отв. ред. С. А. Никитин. Москва, МГУ, 1957.
48. Освободительные движения народов Австрийской империи: Возникновение и развитие. Конец XVIII (1849 г.), Москва, «Наука», 1980.
49. Пристер Е. Краткая история Австрии. Иностранная литература, Москва, 1952.

**Отголоски хорватской национальной борьбы 1848-1849 гг.
в западноармянской периодике**

Феликс Мовсисян

Резюме

Ключевые слова: *Австрийская империя, Венгрия, Хорватия, национальная борьба, автономия, Й. Елачич, «Аршалуйс Араратян», «Айастан»*

Выразители армянского национально-консервативного течения – измирская газета «Аршалуйс Араратян» («Заря Араратская») и константинопольская газета «Айастан» («Армения») важное место в своих публикациях отводили освещению революционной и национально-освободительной борьбы в Австрийской империи 1848-1849 годов. На основе новостей европейской прессы армянская периодика представила весь ход национальной борьбы угнетенных народов многонациональной Австрийской империи, в том числе хорватов.

Они понимали, что национальная борьба венгров, одного из народов Австрийской империи, направлена против венского двора и ориентирована на восстановление утраченного государства. В то же время армянские периодические издания Турции правильно отмечали, что вооруженные хорваты воюют против венгерских властей, хотят выйти из-под их контроля, получить национальную автономию в составе Австрийской империи.

Периодические издания «Аршалуйс Араратян» и «Айастан» не проявляли тенденциозного отношения к национальной борьбе хорватов и представляли ее преимущественно с беспристрастной позиции. Ованнес Чамурчян Тироенц, лидер западноармянских крайних консерваторов, редактор газеты «Айастан», был против любого революционного движения, участников которого он называл бунтовщиками. Он представлял борьбу хорватов лишь как «историограф».

The Response to the Croatian National Struggle in 1848-1849 in the Western Armenian Periodical Press

Feliks Movsisyan

Summary

Key words: *Austrian Empire, Hungary, Croatia, national struggle, autonomy, I. Jelacic, “The Arshaluys Araratyan”, “Hayastan”*

“The Arshaluys Araratyan” of Smyrna and “Hayastan” of Constantinople, the ideologues of the Armenian national conservative current, commented broadly on the revolutionary and national-liberation struggle taken place in the Austrian Empire in 1848-1849. On the base of the European press news, the Armenian periodicals presented the entire course of the national struggle of the oppressed peoples in the Austrian multinational Empire, as well as the Croats’ struggle.

They realized that the national struggle of the Hungarians was directed against the Vienna royal court and aimed to restore their lost state. At the same time the Turkish-Armenian periodicals correctly noticed that the armed Croats were struggling against the Hungarian authorities, desired to be freed from their rule and gain national autonomy within the Austrian Empire.

The newspapers “Arshaluys Araratyan” and “Hayastan” didn’t show any emphatic attitude towards the national struggle of the Croats and presented it mainly from an impartial perspective. Hovhannes Chamurchyan Teroyents, the leader of the Western-Armenian extreme conservatives and editor of “The Hayastan”, was against any revolutionary movement naming its participants the rioters. He presented the struggle of the Croats simply as a “historiographer”.

Ներկայացվել է 01.09.2023 թ.
Գրախոսվել է 10.11.2023 թ.
Ընդունվել է տպագրության 23.11.2023 թ.